ئەزموونو تایبەتمەندی شیعری هاشم سەراج

(خوێندنەوەیەکی رەخنەئامێز بۆ گەمەی جریوەو رەشبردنەوە)

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

بەشی سێیەم

باسی سێیەم

ئەزموون وەك تاوگیرییەکانی ناوەوە

(هاشم سەراج) شاعیرێکی بیرکەرەوەو تاوگیرو هەستیارو خەیاڵئامێزە، هەڵگری کەسایەتیەکی تایبەتەو زۆر گرنگی بە دەوروبەر نادات، دەشێ ئەو گرنگی نەدانە جۆرێك بێت لە پارێزگاریکردنی هەستی شاعیری، بە دیوەکەی دیکەش جۆرێك بێت لە گەڕانەوە بۆ ناوەوەو ململانێی ناوەوەی خۆی. هەڵبەتە بە قەد ئەوەی گرنگی بە دەرەوە نادات ئەوەندە رەوشتی بەرزو نموونەی بیرکردنەوەی رووت بە هەند هەڵدەگرێت.

لێرەوە شاعیر لە رێگەی ناهاوسەنگیو ململانێی دەرەوەو ناوەوە، ناوەوەو ناوەوە دەبێتە هەڵگری سروشتێکی تاوگیرو نامۆ، یان نەشیاو لەگەڵ نۆڕمو واقیعی باو، ئەوەش بە شێوەیەکی بەرفرەوان وەك مۆرك، یان سروشتی نەستی لە زمانی شیعرییدا رەنگدەداتەوە. دەمەوێت بڵێم ئەو مۆرکە بە ئاستی جیاوازو شێوەی جیاوازەوە دەکەوێتە دەرەوەی ویستی نووسەرو لە خەیاڵو وڕێنە دەکات. لە نێوان وڕێنەو خەیاڵ دوو جۆر لە تەعبیرکردن لە زمانی شیعری (هاشم سەراج)دا دەبینرێت یەکەمیان مەستکردنی وشەیەو ئەویدیکە یاریکردنە بەزمان. ئەگەر یاریکردن بە زمان پەیوەندی بە چەمکی پاشبەنکردنی (دریدا)ییەوە هەبێت بە مانای ئەوەی کە شتێ دێ شتێکی دیکە تەواو دەکات، یان دەچێتە سەری، هەر دوو ماناکەش ئەوە دەگەیەنن کە ئەو شتەی کە شتێکی دی دەخرێتە سەر، خۆی ناتەواوە. ئەوە مەستکردنی وشە لە دەرئەنجامی دڵەڕاوکێوە، وشە بە وڕێنە بارگاوی دەکات، بارگاویکردنی وشە بە وڕێنە مەستکردنی وشە لە پرۆسەی فێلێهاتن نزیك دەکاتەوە، بەو مانایەش پرۆسەی مەستکردنی وشە لە پرۆسەی فێلێهاتن بە ئامانج دەگات. بەمجۆرە پرۆسەی مەستکردنی وشە گواستنەوەی وەسفکراوە بۆ فەزای نەشوە، هەڵبەتە ئەگەر یاریکردنی زمان پەیوەندی ناراستەوخۆی لە رێگەی شێوازەکانی پێشبینیکردنەوە بە خەیاڵەوە هەبێتو لەوێوە هەندێجار لە خۆشی نزیك بێتەوە، ئەوە مەستکردنی وشە لە دڵڕاوکێوە بە وڕینەوە دەلکێ.

لە کۆی ناهاوسەنگیو ململانێی دەرەوەو ناوەوە، ناوەوەو ناوەوە دەبینین بەرهەمەکانی بەشێکی زۆریان لە ترسو دڵەڕاوکێو دڵتەنگی تێدایە، هەموو ئەوانەش بەجوانی لە زمانی تەعبیرکردنی قەسیدە ئاوێتەکانی (گۆڕستانی ئەپیکۆرۆس، تاوسی سپی، خەون، زینانی رۆح، یەشمەکانی چۆمسکی، شالیس) دەبینرێت. دەشێ بڵێین لە بەشی زۆری قەسیدەکاندا، شاعیر لە نێوان (توندی)و (نەرمی) تەعبیرکردندا دەخولێتەوە. خودی ئەو توندیو نەرمییەش دەکەوێتە سەر حاڵەتە هەستییەکانو بە ناوەڕۆکی گەیاندنەوە بەند نییە، بۆیە ماناکان وەك پێویست تێر نین. تێر نەبوونی ماناکان دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە فەزای مانا بۆخۆی کراوەیەو لەگەڵ گۆڕینی بارودۆخدا ئەویش دەگۆڕێت. بە مانا (دریدا)یەکەیەوە دەشێ بڵێین دەکەوێتە سەر چەمکی جیاوازییەوە، چەمکی جیاوازیش وەك (دریدا) روونی دەکاتەوە هاوشێوەو لێکچوون نییە، بەڵکو پێویستە ئەرکی لێکترازانو پەرتکردن ببینێ، بە دیوەکەی دیکە دەبێ ئەرکی دواخستنو تەئجیلکردن وازی بکات.

مانا لای (دریدا) بە حاڵەتی جیاوازییەوە بەندە، گەمەی جیاوازییەکانیش پرۆسەی تەئجیلکردنێکی بەردەوامی لەخۆدا هەڵگرتووەو لەوێشەوە دەگەینە ئەوەی کە مانا سەرچاوەی زمان نییە، مانا بەرهەمی زمانە، نەك هەر هێندە بەڵکو لە بەر ئەوەی (دریدا) بڕوای بە ئەسڵو سێنتەر نییە ئیتر لە سەر ئەو بناغەیە زمانیش دەبێتە گەمەیەکی بێ سەرکردە. بەمجۆرە سەپاندنی جیاوازی ، یان "بڕوابوون" بە جیاوازی (بڕوابوون–لە نێو دوو کەوانە– بۆ ئەوەی دووچاری ئیشکالیەت نەبین) واتە لەناوبردنی سێنترالیزمی عەقڵو وشەو بانگەشەکردنی فەلسەفەیەکی بێ ناوەندو سێنتەر، هەر لە سەر ئەو بنەمایە زمان دەبێتە گەمەی جیاوازیو جیاکاری.

لەو بەدواداچوونەدا دەتوانین بڵێین هەر دوو حاڵەتی توندی نەرمی لای شاعیر لە شێوازی دەربڕینو خێرایی لە ئیقاعدا کۆ دەبێتەوە، هەر لەوێشەوە ترسو هەڵچوونو تاوگیری بەرجەستە دەکات. بەڵام بە دیوەکەی دیکە وەك بیرکردنەوە جۆرێك لە جێگیریو دڵتەنگی دەنوێنێو رستەکان رەشدەکاتەوە، هەر لە میانی ئەو رەشئامێزییە، یان رەشبردنەوەیە جۆرێك لە هەستکردن بە لێپرسینەوە خۆی دەسەپێنێت.

کەواتە ئەگەر شاعیر وەك ئیقاعی نووسین لە زۆربەی بەرهەمەکانیدا لەخۆ ئامادەکردنو چاوەڕوانیکردنی رووداوێك، یان کەوتنێك دابێتو لەوێوە خوێنەر هەست بە سەرکێشیو یاخیبوون بکات، ئەو حاڵەتەش هەڵگری رووتکردنەوەو رەتکردنەوەیەکی نەچەسپاوو نێگەتیفئامێز بێت. دەتوانین بڵێین لە باری دووەمدا جۆرێك لە جێگیری پێوە دیارە. بەو مانایە هەر لە قەسیدەکانی (لالە بەدەستان)ەوە ئیتر بە رووە ئاشکراکەی لە رێگەی زمانی فەردانی واتە دووبارەکردنەوەی پیتو وشەو دەستەواژەو لەرەی ئیقاعێکی زاڵی توندەوە پەیوەندی (شیعر) بە جنسی مێینە بە مانا سادییەکەی (یان خودی سایکۆلۆژی)و پەیوەندی (من) بە عەقڵی باتنی بە مانا مازۆخییەکەی تۆختر دەکاتەوە. لێرە بە جۆرێك لە جۆرەکان دەشێ بڵێین لە رووی بیرکردنەوەوە بەرەو (شیزفرینیای میتافیزیکیانە) دەچێت. بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئەو مەسەلەیە لای خوێنەری ئاسایی کەمتر دەبنیرێت، ئەو کەم بینینەش لەوێوەیە کە شاعیر ئەو مازۆخیەتو سادییەتە بە پڕشنگی شیعرییەتو تاوگیرییە دەروونیەکان پەردە پۆش دەکات، یان بە مانایەکی دیکە بە (گوتاری شیعریی) راستی

دەکاتەوە، دەشێ ڕەگەزە سەرەکییەکانی ئەو گوتارە (یان نە ئەمیان‌و نە ئەویان) لە مەستکردنی وشەو یاری زمانەوانیدا باشتر هەڵگرینەوە.

بۆ ئەوەی بەشێکی گەمەی ئەو دوو حاڵەتە پشت ڕاست بکەینەوە (دستۆیڤیسکی) داهێنەر وەردەگرین کە چۆن دەکەوێتە دیالیکتیکی نە ئەمیان‌و نە ئەویان، بەو مانایەش ئەگەر نە ئەمیان‌و نە ئەویانی (دستۆیڤیسکی) پەیوەندی بە بیرکردنەوەی نهلیزمیانەی ڕوسییەوە هەبێت‌و تەعبیر لە بزاڤێکی کۆمەڵایەتی‌و سیاسی بکات‌و ڕیشەی ئەو بزاڤە لە نێو خەسڵەت‌و سروشتی نەتەوەی ڕوسییەوە هەڵقوڵا بێت، وەك گوتمان ئەوە لای (هاشم سەراج) پەیوەندی بە هەستی ناوەوەو شیعرییەتەوە دەکات. بۆ سەلماندنی ئەو بیروڕایەشمان لە خوێندنەوەی پراکتیانەی قەسیدەکاندا جەخت لەو مەسەلەیە دەکەینەوەو پێکهاتەو ئاستەکانی شیعرییەت لە چێژو نەشوە بە بیر دەهێنینەوە، وەك چۆن لە کۆی نیودژییەکانی شیعرییەت دەکۆڵینەوەو لەوێشەوە پڕشنگەکانی جوانی هەڵدەگرینەوە، بە دیوەکەی دیکەش پەردە لە سەر (شیزۆفرینای میتافیزیکانە) هەڵدەدەینەوە.

(داریوشی شایگان) لە کتێبی (ئاسیا لە بەرامبەر خۆرئاوادا) دەڵێت نهلیزمیەتی (دستۆیڤسکی) کاردانەوەی نهلیزمیەتی مارکسیە، چونکە لە کاتێکدا نهلیزمی مارکسی دەبێتە هۆی ئەوەی کە پاڵەوانەکانی وەك (ئیڤان)و (ستاڤیرۆگین) ڕوو بکەنە دیالیکتیکی نەرێی نە ئەمیان‌و نە ئەویان، هەم نکۆڵی لە ئیمان بکەن‌و هەم لە بێ بڕوایی، هەم حاشا لە خودا بکەن‌و هەم لە دنیا، تا نکۆڵی لە خودی نکۆڵیش بکەن، ئەوە (دستۆیڤیسکی) وا لێدەکات بۆ چارەسەری ئەو تەلەزگەیە لە قەڵەمبازی مەسیحایی کەسانێکی وەك (ئالیوشا)و شازادە (میشکین) خۆی بدۆزێتەوە، بەو مانایەش نهلیزمی (دستۆیڤیسکی) کاردانەوەی (ئیڤان)ە، بەڵام دواجار بۆ ڕاکردن لە نهلیزم، بڕوا بە پەیامی گەلی (ڕوس) دینێ کە هەڵگری خودان. بە پێچەوانەی (نیچە) کە ڕاکردن لە توونکردنەوەی ئیرادەی هەڵئاوساوی سوپەرمانێکدا هەڵدەگرێتەوە، سوپەرمانێك کە دەتوانێت دژی (مەسیح) بێت.

لەوێوە ئیتر دەنگی (دستۆیڤیسکی) لەناو هاتوهاواری نهلیستی‌و ئەنارشیزمە ڕوسەکان خامۆش دەبێت، نهلیزمی بە شێوەی بەلشەفی دەردەکەوێت، بەلەشەفیش بە شێوەی قامچی ستالینی. بەو مانایە دەنگی (دستۆیڤیسکی) دەبێتە مەیدانی دەرکەوتنی (شیزۆفرینای میتافیزیکیانە)ی نەتەوەی ڕوس، بەڵام دەنگی (نیچە) دەبێتە خاڵی تەقینەوەی ئیرادەی ڤاوستی خۆرئاوا.

لەو ڕاڤەکردنەی (شایگان)ەوە هەستدەکەین ئەوەی ئێمە لەو نووسینەدا لە ڕێگەی تەعبیرکردنی ئەزموونی شیعری‌و دڵەڕاوکێی شیعری پێی گەیشتووین بەشێوەیەك لە شێوەکان لە تێکەڵ کردنی ئەو دوو دەنگە نزیك دەبێتەوە، بەڵام ئێمە کاتێك لە درێژەی باسەکەماندا چەمکی جێکەوتی دریدایی لە پەیوەندی بە ئەزموونی شیعری‌و دڵەڕاوکێی شیعرییەوە دەدۆزینەوە، ئیتر لەوێوە جۆرێك لە دوورکەوتنە لەو ڕاڤەکردنە بەرچاو دەکەوێت. واتە ئەگەر نهلیزمییەتی (دستۆیڤسکی) کاردانەوەی نهلیزیمیەتی مارکسی بێت، ئەوە نە ئەمیان نەئەوییانی شاعیر پەیوەندی بە سیحری شیعرییەتەوە دەکات، سیحری شیعرییەت هارمۆنیەتی نێوان نە ئەمیان‌و نە ئەوییان پیادە دەکات. لە لایەکی دیکە دەشێ شیزۆفرینیای میتافیزیکیانەی (هاشم سەراج) خۆی لە نێوان ئیقاعی بەرزو تۆتۆلۆژییەتی زمانی فەردانی، واتە دووبارەکردنەوەی پیت‌و وشەو ڕستەو فەزای گوتنەوە بەند بکات. هەر لەوێشەوە **دەتوانین بڵێین ئەگەر خێرایی‌و بەرزی ئیقاع بەشێك لە بڕوابوون بە عەقڵی باتینی پەردەپۆش بکات، ئەوە تۆتۆلۆژییەتی گوتن بەشێکی زۆر لەو عەقڵە دەخاتە ڕوو**. لە نێوان پەردەپۆشکردن‌و ئاشکراکردندا خوێنەر مەستی ئیقاعی وشەو یاری زمانەوانی دەبێت هەر لەوێشەوە دەشێ بە ئاستەکانی چێژ بگات، بە دیوەکەی دیکە لە نێوان ململانێی ئیقاع‌و تۆتۆلۆژییەتی گوتندا ئەگەر زاڵبوونی ئیقاع لە بە (ناشت) بوونەوە بەرەو کرانەوەمان بەرێت، ئەوە زاڵبوونی تۆتۆلۆژییەتی گوتن لە ڕێگەی نواندنی هێزی زیاد لە پێویستی پیت‌و وشەو دەستەواژەو ڕستەوە بەرەو داخرانمان دەکاتەوە. ڕاستە گوتن ناکەوێتە دەرەوەی ئیقاعەوە، بەڵام دەشێ چەمکی (بەشتبوون)و بە (ناشتبوون) زۆر بە جوانی ئەو مەسەلەیە یەکلا بکاتەوە، بەو مانایەش **ئیقاع لە ڕێگەی بە ناشتبوونەوە بوار بۆ ئازادی‌و جیاوازی دەرەخسێنێ تا بە تەجاوزکردن هەڵسێ، بەڵام تۆتۆلۆژییەتی گوتن لە بەشتبوونەوە دەرگاکان بە ڕووی ئازادی‌و جیاوازی دادەخات**. ئیقاع وزەکانی خۆی لە ڕێگەی ئەویدیکەوە بەرهەم دینێ، بەڵام تۆتۆلۆژییەتی گوتن هێزی خۆی لە بەخاوەنبوون هەڵدەگرێتەوە.

کەواتە **ئیقاع خەیاڵ‌و پێشبینییە، تۆتۆلۆژییەتی گوتن جۆرێکە لە نێرگزییەت‌و بە دوای ناسنامەی ونبووی خۆیدا دەگەڕێت**، بەو مانایەش ئیقاع لە ڕێگەی ئەرزش دانان بۆ ئەوانیدیکە مارەسەی ئازادی دەکات، بەڵام تۆتۆلۆژییەتی گوتن لە چەمکی بە بیرهێنانەوە خۆی قەتیس دەکات‌و لەوێشەوە نەزۆکی خۆی بەرامبەر هەنووکە ڕادەگەیەنێت.

هەموو مرۆڤێك لەخودی خۆیدا دەژیت، لەنێو هەموو تاکێکیش کۆمەڵێك حاڵەتی هەستی‌و نەستی‌و ئاگایی‌و فیکری دیارو نادیار هەیە کە دواجار سروشتی تایبەت بەو کەسە دەبەخشێت. بەردەوام لە کۆمەڵگەی خۆرهەڵاتیدا کۆی هەست‌و نەستەکانی منی مرۆڤ بەرەو ئیفلیجبوون‌و بێ نرخکردن دەبردرێت‌و دەکەوێتە ژێر زەبری دەسەڵاتەکانەوە، واتە ئەگەر بە پێچەوانەی پێوانەو یاساکانی ئەو دەسەڵاتانەوە مرۆڤ هەڵسوکەوت لەگەڵ هەست‌و نەستەکانی خۆی بکات، دەکەوێتە نێو حاڵەتە نەشیاوەکان‌و نامەعقولیەتەوە، هەموو نەشیاوێکیش دەبێ لە ژێر هەڕەشەی نۆرم‌و دابونەریت بناڵێنێت‌و هەر لەوێشەوە لە دوو ڕووەوە دووچاری چەپاندن دەبێتەوە. دەمەوێت لە کۆی ئەو قسانەوە بڵێم **تاکی خۆرهەڵاتی تاکێکە بێ ئاراستە، هەتا ئێستا بە عەقڵیەتی مێگەل بەڕێوە دەچێت‌و خۆی نەدۆزیووەتەوە**. لە پشت تاکی بێ ئاراستە مەعریفەو عەقڵانیەت غائبە، تاکی بێ ئاراستە دەشێ ئەو تاکە بێت، کە بەر لەوەی بە پێی ئەزموون‌و بیرکردنەوەو هەڵبژاردن بجولێتەوە، بە پێی قەناعەتی دڵ بیروڕاو بۆچوون‌و هەڵبژاردنەکانی دەگۆڕێت. بە مانایەکی دیکە تاکی خۆرهەڵاتی ئەوەندەی پەیوەندی بە هەستەوە هەیە ئەوەندە پەیوەندی بە عەقڵەوە نییە.

لەو خاڵەوە هەوڵدەدەم بۆ بەدواداچوونی زێتری ململانێی دەرەوەو ناوەوە، ناوەوەو ناوەوەی شاعیر لە ڕێگەی فرۆیدەوە قسە بکەم، (فرۆید) پێیوایە کەسی (نووسەر) ئەو وزەو توانایە چەپێنراوەی خۆی بە ڕێچکەیەکی دیکە پراکتیزە دەکات، کە لە پرۆسەی (باڵاکردن) خۆی دەبینێتەوە. بەو مانایەش پرۆسەی باڵاکردن لای کەسی داهێنەر قبوڵنەکردنی نۆڕمو هەڵگەڕانەوەیە لە واقیعی زاڵ، یان ئاراستەکردنێکە لە ڕێگەی هەڵبژاردنەوەو دروستکردنی دنیایەکی ترە لە نێو خەیاڵدا. واتە پرۆسەی داهێنان لای (فرۆید) تێرکردنی حەزو ئاگایی‌و ئارەزووە هەستییەکانە لە بۆتەی خەیاڵ. بە کورتی پرۆسەی باڵاکردن لە توانای گۆڕینی ئامانجی سێکسی بۆ ئامانجی ناسێکسی کۆ دەبێتەوە، بەڵام بە شێوەیەکی تەولیدی بە ئامانجی یەکەمەوە بەندە.[ii] دەشێ هەر لێرەشەوە قسە لەوە بکەین کە مەرج نییە ئەو حەزو ئارەزووانە هەر تەنها بە لبیدۆوە بەند بن، بەڵکو کۆی هوشیاری‌و ئاگاییە مەعریفییەکانی دیکەش دەگەیەنێت، یان بە مانایەکی دیکە حەزی ژیان دەنوێنن.

لە ڕێگە ئەو لێکدانەوەیە قۆناغی دەرکەوتن لە ئەزموونی (هاشم سەراج) بە جێکەوت بەند دەبێت، ئێمە هەوڵدەدەین ئەو جێکەوتە لای شاعیر بە شێوە نادیارەکەی بە میکانیزمی ڕەگەزی خەیاڵ‌و بە شێوە دیارو نادیارەکەی بە میکانیزمی مەستکردنی وشە ببەستینەوە. واتە ئەگەر خەیاڵ پرۆسیسەکردنی ئارەزووە نەستییەکان بێت بە شێوە نادیارەکەی، ئەوە مەستکردنی وشە پرۆسیسەکردنی ئارەزووە نەستییەکانە بە شێوە دیارو نادیارەکەیەوە. شێوەی نادیاری خەیاڵ دواجار لە پێشبینیکردندا دەردەکەوێت، بەڵام شێوەی دیارو نادیارەکەی مەستکردنی وشە ئەو هاڕمۆنیەتەیە کە شەهوەتی تەواوکردن لای خوێنەر–وەرگر دەبزوێنێ. بەو مانایە ڕەگەزی خەیاڵ‌و مەستکردنی وشە دەبنە دوو میکانیزمی سەرەکی بۆ چەمکی جێکەوتی دریدایی، یان بە مانایەکی دیکە دەمەوێت بڵێم ئەگەر چەمکی جێکەوت وەك کەناڵێك بە ڕابردووەوە بلکێ، لەو حاڵەتە لە ڕێگەی خەیاڵەوە، باگکراوەندە مەعریفییەکان زاڵ دەبن. بەڵام ئەگەر ئەوە بێت کە ون دەبێت لەو کاتەدا لە ڕێگەی مەستکردنی وشە بەرجەستە دەبێت.

خەیاڵ شوێنێکی شیاوە بۆ پراکتیزەکردنی وزە قەدەغەکراوەکانی تاك، بەڵام لەوێوە خەیاڵ دنیایەکی نوێ دروست دەکات، کە بەر لەوەی دووبارە خەلقی بکاتەوە سەرەتا بە هەڵوەشانەوەی ڕابێتەوە. لێرە خەیاڵ پرۆسەی داهێنانی لێدەکەوێتەوە، کەچی مەستکردنی وشە نێودژی ڕەگەزەکان دەنوێنێ، یان بە مانایەکی دیکە لە سەر تاوگیری‌و کەوتنی لەناکاو دەوەستێت. خەیاڵ‌و مەستکردنی وشە لەوێوە لێکجیا دەبنەوە، کە خەیاڵ بە یادەوەری دەلکێ،[v] مەستکردنی وشە بە (ناشت)ییەوە. لە نێوان یادەوەری‌و ناشتی دوو پەیوەندی خۆی دەنوێنێت، یەکەمیان دەسەڵاتی بە بیرهێنانەوە دەسەپێنێت، وا دەکات دەق لە شوێن خۆی پێبکوتێت، چونکە ئەوەی لە ڕێگەی بە بیرهێنانەوە بە دەست دێت ناشێ وەك داهێنانی کەسی سەیری بکەین. بەڵام ناشتی لەوێوە دێت کە داهێنان کردەیەکی لەخۆوەیەو مرۆڤ بە ئازادی هەستی پێدەکات، ئەو کردەیە ناچێتە نێو سیستەمەوە چونکە بە چوونە نێو سیستەم ئازادی‌و تلقائیەت‌و ئەساڵەتی خۆی لە دەست دەدات. بەڵام لەوێوە خەیاڵ‌و مەستکردنی وشە لە یەك نزیك دەبنەوە کە (خەیاڵ) لە نێو دوو کەوانە بە پرۆسەی هەڵوەشانەوە هەڵدەستێت‌و مەستکردنی وشەش لە پەیوەندی شیعر بە سێکسەوە. کەواتە داهێنەر بەردەوام لە ڕێگەی هەڵوەشانەوەو پەیوەندییە وڕوژاوەکانەوە هەوڵدەدات دەق لە بەشتبوون ڕزگار بکات.

---

[i] - دەنگو سێبەر، کۆمەڵێك وتار، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە_ئازاد سوبحی، لە بڵاوکراوەکانی سێنتەری نما، هەولێر2002، چاپی یەکەم، ل199.

[ii] -هـ.س.پ، ل 205،198،203.

[iii] - شایگان،داریوش، ئاسیا لە بەرامبەر خۆرئاوادا، وەرگێڕانی لە فارسییەوە:شۆڕش جوانڕۆیی، مامەند ڕۆژە_چاپی یەکەم، وەزارەتی ڕۆشنبیریی بەڕێوبەرایەتی خانەی وەرگێران سلێمانی 21،2004. ڕستەی هێڵ بە ژێردا هێنراوە لە منەوە زیاد کراوە.

[iv] –دالبییر، رولان، طريقة التحليل النفسي و العقيدة الفرويدية، ترجمة، د. حافظ الجمالي، بغداد، ط2، 1984،ل،374.

[v] -خەیاڵ‌و یادەوەری یەك شتن، لە ناولێناندا جیاوازن لە بەر کۆمەڵێك ئەرزشی جیاواز. پرۆسەی دروستبوونی خەیاڵ دەکەوێتە سەر سەروژێر کردنی وێنە عەمبارکراوەکانی نێو یادگە. بڕوانە: ر.ل. بريت، التصور و الخيال، ترجمة (عن الانطليزية) د.عبدالواحد لوءلوءة، دار الحرية للطباعة، بغداد، 1979.ل18.